

AZ IPARMŰVÉSZEI MŰZEUM EXLIBRIS-KIÁLLÍTÁSA.

VARJÓ ELEMÉRTŐL.

(Második közlemény.)

A XIX. századi magyar könyvtárjegyek kiállított sorozata számra nézve alig haladta meg az előző századbeliek csoportját. A XIX. század első felében az exlibrisek használata majdnem teljesen kiment a divatból, annak pedig, hogy újból szokásba jött, nálunk még alig egy-két éve. Ehez képest a túlnyomó rész felében a XIX. század első két tizedéből, fele részben pedig a legutolsó évtizedből való; a közbeeső hosszú időt néhány csekély jelentőséggel bíró darab képviseli.

Az anyagot nem ártott volna megfelelően elkülöníteni s a legújabb, mondjuk az 1890 óta készült lapokat teljesen önálló csoportba sorozni. A régiebb könyvtárjegyek pusztán gyakorlati czélokat szolgáltak; az újakat többnyire a felébredt művészi érzék, a szépnek mindinkább terjedő kultusza hozta létre; modernben, kivitelben merőben különböznek az előző kornak szülöttjei a jelenkoriaktól.

Mielőtt úgy a régi, mint az új könyvtárjegyek felett szemlét tartanánk, elsoroljuk azoknak a neveit, kiknek exlibrisei a XIX. (és XX.) századból a kiállításon láthatók voltak.

Alagovich Sándor püspök, két változat (105., E. 10.), *Bajzáth György Endre br.* háromféle (305—307.), *Bálint Imre* (350.), *Balogh Pál* (296.), *Balogh Sándor* (218.), *Baróti Lajos* (332.), *Bátori Ferencz* (416.), *Battlay Géza* (377.), *Bedöcs Paula férj.* *Prandau báróné* (311.), *Beke Géza dr.* (405.), *Bélik József* kanonok (114.), *Berend Matild, férj.* *Abelné* (349.), *Bernáth Mihály* (262.), *Bojničić István* (329.), *Bojničić Iván dr.* négyféle (320—324.), *Brunsvik Antal gr.* (37.), *Christóffy Ignác László* (222.), *Csáky Miklós gr.* kanonok (E. 59.), *Csekonics*

Endre gr. (316.), *Cserna Rezső* (389.), *Czakó Elemér* (414.), *Czövek Lajos* (333.), *Dankó József* prépost háromféle (308—310.), *Dirner Gusztáv* (417.), *Dírsztay Béla* (236.), *Dobó Gyula dr.* (397.), *Dóczi Jenőné* (418.), *Domokos László* kétféle (343, 408.), *Drahotuszky Ferencz* kanonok (299.), *Du-Pont-Berzeviczy Ilona* brnő (313.), *Eklér Imre* (221.), *Eklér Mihály* (220.), *Emich Gusztáv* kétféle (300, 426.), *Erdődy György Gyula gr.* (249.), *Erdődy Sándor gr.* (255.), *Erdődy grné* szül. *Drasche Lujza* két nagyság (284, 285.), *Ernszt Lajos* (338.), *Eszterházy Albert gr.* kétféle (252, 253.), *Eszterházy Miklós gr.* (251.), *Eszterházy gr.* háromféle (229, 244, 245.), *Eszterházy grné* szül. *Plettenberg grnő* kétféle (246.), *Farkas Imre* (396.), *Fáy János* (258.), *Festetich grófok* könyvtára Keszthely, ötféle (269—274.), *Firtinger Károly* (429.), *Förk Emília* (355.), *Förk Ernő* két nagyság (356, 357.), *Gerstner Ignác* (419.), *Girk Alajos* (213.), *Glock Tivadar* (385.), *Gulyás Pál dr.* (335.), *Györy Ferencz* (203.), *Györi püspöki papnövde* (211.), *Györi székesegyház* (219.), *Gyurgyik Gyula* (298.), *Gyurkovits család* (228.), *Häberern Pál Jonathán* (346.), *Hajós Edít* (359.), *Hegedüs József Ferencz* (256.), *Hemptner Flórián* (279.), *Hevánszky Lipót* (E. 111.), *Hornig Károly* püspök, kétféle (288—289.), *Horti Pál* (448.), *Horvát országos levéltár* (319.), *Huber Mariska* (420.), *Iparművészeti Múzeum és iskola* (348.), *Jacskó Pál* (442.), *Jancsó Mihály* (265.), *Jászi Oszkár* (436.), *Jászói premontrei rend* (214.), *Jordánszky Elek* kanonok (E. 143.), *Karkoványi Akos* (413.), *Károly-Ambrás fhg.* primás (E. 53.), *Kelecsényi József* (301.), *Kiszely Géza* (424.), *Klinger György* prépost (E. 154.), *Knauz Nándor* prépost (E. 155.), *Kopácsi József* hgprimás kétféle (E. 160, 292.), *Kovachich Márton György* (68.), *Kovács Adám* kanonok (E. 163.), *Kovalik János* kanonok (133.), *Krammer Ferencz* kanonok (E. 164.), *Krejcsi Rezső* (439.), *Kriesch Aladár* (425.), *Krotky József* kanonok (E. 167.), *Krpelec György* (242.), *Kruppay Imre* premontrei kanonok (208.), *Kurbélyi György* püspök (109.), *Kuun Géza gr.* (341.), *Laszovszki Emil* négyféle (325—328.), *Leiningeren* — *Westerburg Armin gr.* (342.), *Lápcsey József* (415.), *Lippich Elek* (430.), *Lisznyay-Damó Endre* (340.), *Lonovics József* érsek (290.), *Lónyay Erzsébet* (317.), *Lőcsei premontrei rendház* (217.), *Luby Károly* (339.), *Lukács Pál* (378.), *Lyka Károly* (433.), *Maller Imre* (344.), *Margitay Ernő* (379.), *Marosvásárhelyi főiskola* (238.), *Mateovich József* (181.), *Meinig Gábor* (361.), *Mikó Imre gr.* (248.), *Milkó Ferencz* (390.), *Molnár Ferencz* (383.), *Nagy Gábor* (302.), *Nákó Kálmán gr.* (254.), *Nedeczky Imre* kanonok (E. 196.), *Nyáry Rudolf gr.* (E. 198.), *Nyitrai egyházmegyei könyvtár* (212.), *Ordódy Tivadar* kanonok (293.), *Pálffy Károly gr.* (250.), *Palkovics György* kanonok (E. 214.), *Pauer János* püspök (225.),

Pauer József kanonok (E. 215.), *Pénzüntézeti tisztviselők országos egyesülete* (362.), *Perczel* (57.), *Piacsek János* kanonok (E. 221.), *Podmaniczky Géza br. és neje Dégenfeld-Schomburg Berta grnő* háromféle (259—261.), *Poór Lilli* kétféle (387, 388.), *Posevitz Manda* (381.), *Pottornyay András* (E. 224.), *Prikkel János* kanonok (113), *Frónay Sándor br.* (33.), *Puky József* (337.), *Ráthonyi Ákos* (374.), *Rauscher Miklós* kanonok, háromféle (112, E. 231, E. 232.), *Reinitz Adolf* (297.), *Rudnay Sándor* hgprimás, kétféle (171, 172.), *Sábel István* (E. 240.), *Schedel (Toldy) Ferencz* (204.), *Scholtz Róbert* (360.), *Scitovszky János* hgprimás kétféle (294, 295.), *Segesvári István* (241.), *Solymossy Sándor dr.* (422.), *Speidl Zoltán* (402.), *Stipsics Ferencz* (268.), *Szalatnay József Gusztáv* (315.), *Szana Tamás* (303.), *Szapáry Péter gr.* (264.), *Széchen Antal gr.* kétféle (276, 277.), *Szemere Miklós* (395.), *Sztankovits Miklós* (209.), *Talabér Boldizsár* kanonok (E. 268.), *Tarkó Béla* kanonok kétféle (E. 270.), *Teleszky Stefánia* két változat (330, 331.), *Térey Gábor* kétféle (318, 351.), *Tibolth család* (65.), *Toldy László* (205.), *Tomka Móricz* (283.), *Tóth de Csáford* (188.), *Török János* (189.), *Török Kornel* (353.), *Tüköry-Falkenberg Paula* (334.), *Udvary Palika* (376.), *Ujfalvi* (224.), *Ürményi Péter* kanonok két változat (79, E. 281.), *Valkovics Antal* (263.), *Vasvári Izsó* (394.), *Véber József* prépost (E. 286.), *Vurum József* püspök (207.), *Waltherr László* (67.), *Weisz Pista és Imre* (358.), *Zerkovitz Béla* (412.), *Zichy Ferencz gr.* (291.), *Zilahi Dezső* (312.).

Ha e sorozatot ugyanolyan szempontokból vizsgáljuk, mint az előző századit, első sorban az tűnik fel, hogy míg előbb a kat. papság járt elől az exlibrisekkel, a XIX. században a világiak vannak túlsúlyban. Az arány a század elején még elég kedvező az egyháziakra, majdnem megfelel a XVIII. századnak: később egyre fogy a könyveiket exlibrisekkel díszítő főpapok száma s velük szemben hatalmasan megnő a világiaké. A század derekán túl csupán néhány műkedvelő hajlamairól ismert püspökkel találkozunk, a kik felújítják a régi szép szokást. Ugyanez áll a főrendűekre nézve is. A tudomány- s az irodalom-pártolás a középosztály öröksége lett; ennek megfelelően, minél jobban közeledünk a jelenkorhoz, annál több középrendű birtokos, tanár, *honoratior* nevét olvassuk könyvtárjegyeinken, viszont mind kevesebb főrangú könyvbarátét.

Majdnem teljesen hiányoznak a XIX. században a közkönyvtárak exlibriséi. Természetes dolog, hogy ma, a mikor a kisebb

nyilvános könyvgyűjtemények is tizezreket számláló könyvtömeget foglalnak magukban, szinte lehetetlen volna az összes könyveket exlibrisekkel ellátni; az is kétségtelen, hogy a könyvtárjegy korántsem nyújt akkora biztonságot a könyvlopások ellenében, mint a könyvre nyomott bélyeg. Ennek daczára nyilvános könyvtárak is használnak könyvtárjegyet, nem ugyan nálunk, hanem a külföldön, csakhogy e mellett még le is bélyegzik könyveiket. Közkönyvtáraink közül újabb időben egyedül az Iparművészeti Múzeum könyvtára csináltatott könyvtárjegyet; a tetszetős lapocska azonban még nincs használathá véve, valószínűleg azért, mert hiányzik belőle a nyilvános intézethez illő komoly jelleg. Kisebbség még fejlődésben levő könyvtáraknak nem ajánlhatjuk eléggé, hogy exlibrist készíttessenek; a díszes könyvtárjegy, a mellett, hogy magán viselhet sok minden, a könyvtár alapítására, korára, czéljára, stb. vonatkozó és bélyegzőn semmikép sem alkalmazható adatot, egyben növeli a könyv értékét, művészi becsét kölcsönöz a legegyszerűbb nyomtatványnak is. Azt a czélt is szolgálhatja, hogy eszébe juttassa az olvasónak a könyvtár használatánál szem előtt tartandó legfontosabb szabályokat. Ilyen exlibrisek mintája lehet a *Vargus-Macciucca* Tamás herczegé, melynek elmésen megírt szövege a könyvre ártalmas, pontonként felsorolt dolgoktól óvja a használót.¹

¹ Az érdekes s tudunkkal még sehol sem ismertetett lap nyomtatott szövege a következő: Leges, volumina ex bibliotheca nostra commodato accepta, lecturis. Secundum auspicia lata Lictor lege agito in legirupionem. Mas vel foemina fuas, hac tibi lege, Codicis istius usum non interdicimus. I. Hunc ne mancipium ducito. Liber est: ne igitur notis compugito. II. Ne coesim punctimve ferito: hostis non est. III. Lineolis, intus, forisve, quaquaversum, ducendis abstineto. IV. Folium ne subgito, ne complicato, neve in rugas cogito. V. Ad oram conscribillare caveto. VI. Atramentum ultra primum exesto: mori mavult, quam foedari. VII. Puroe tantum papyri philuram interserito. VIII. Alteri clanculum palamve ne commodato. IX. Murem, tineam, blattam, muscam, furunculum absterreto. X. Ab aqua, oleo, igne, situ, illuvie arceto. XI. Eodem utitor, non abutitor. XII. Legere, et quaevis excerptere, fas esto. XIII. Perlectum, apud te perennare ne sinito. XIV. Sartum tectumque, prout tollis, reddito. XV. Qui faxis, vel ignotus amicorum albo adscribitor: qui secus, vel notus eradetor. Has sibi, has aliis praescribit leges in re sua, Ordinis Hyeresolimitani (*így!*) Eques Dux Thomas Vargus Macciucca. Quoi placeas annue, quoi minus, quid tibi nostra tactio est? Facesse. (XVIII. század. Esztergomi főegyházmegyei könyvtár.)

A XIX. századi exlibris-tulajdonosok közt a nők száma elég tekintélyesnek mondható. A kiállításon 15 hölgy könyvtárjegyét láttuk, valamennyit az utolsó két évtizedből, bizonyosságául annak a versenynek, [a melyet napjainkban a nők minden téren s így a könyvgyűjtésben is felvettek a férfinemmel szemben.

Ha művészi szempontból akarjuk vizsgálni az imént múlt száz év exlibris anyagát, úgy el kell választanunk a régebbiek csoportját a jelenkoriakétól.

A század első felének könyvtárjegyei keveset különböznek az előző korszakéitól. Többnyire egyszerűek, csupán czimer és felírás van rajtuk, meglehetősen művészietlen kivitelben. Minél előbbre megyünk korban, annál sűrűbben találkozunk az egyszerű nyomtatott lapocskákkal, a melyek mindennemű dísz nélkülöznek. Szébb, finomabban metszett darabokat alig van alkalmunk látni. Az esztergomi káptalan tagjainak s az ország primásainak könyvtárjegyei a régi mintára vannak készítve: középen czimer, körötte tojásdad vonalban a felírás; hasonlítanak ezekhez a főuri exlibrisek is. Igazán esinos egyik fajta közt sem találkozik. A leg-tetszetősebbnek egy 1803-ból való kis lapocskát találtunk, a Segesvári István orvosdoktor könyvtárjegyét, a mely egyszerűsége mellett (virágkoszorú, benne a név) finom kivitelével s izléses voltával tünt ki.

A század derekáról csak elvéve találunk könyvtárjegyet, úgy, hogy fejlődésről, a mely a mai exlibriseket létrehozta volna, szó sem lehet. Az újabb időbeli lapok ennél fogva merőben elűtnek mindattól, a mit hazánk a múltban felmutatott; meglátszik rajtuk, hogy teljesen idegenből vannak átvéve.

Az újab ex-libris divat körülbelül akkor kezdődött, a mikor a könyvtárjegy-gyűjtés és készítés külföldi mozgalmainak híre folyóiratok és könyvek útján hozzánk is eljutott. A mint a figyelem felébredt, mind többen akadtak, a kik könyveiket exlibrisekkel óhajtották ellátni s művészek és műkedvelők egyszerre elkezdtek — minden előtanulmány nélkül — könyvtárjegyeket rajzolni. Régi magyar minták nem igen állottak rendelkezésükre, tehát oda fordultak, ahol legközelebb kaptak eltulajdonítható eszméket és lemásolható alakokat: német forráshoz. Tegyük még azt is hozzá, hogy az exlibris-divat feleledése a szecsesszió korába esett s aztán megmondhatjuk, hogy jelenkori könyvtárjegyeinknek főjelle-

vonása: a magyartalanság — a mi nálunk a németességgel körülbelül egyértelmű — és a szecsessziós modor.

Nem lehetett az exlibris-kiállítás modern részét bosszankodás, sőt arczpirulás nélkül végig nézni. A mit ott látott az elfogulatban szemlélő, az csak arra való volt, megmutatni, minő ne legyen a könyvekbe való lapocska. Értelmetlen, sokat mondani akaró, de semmit ki nem fejező képecskék, többnyire a »vad« szecsesszió modorában, a melyeknek jó részt még annyi érdemük sincs, hogy valamennyire eredetiek volnának. Az eszme, egy-egy alak legtöbbször Hildebrandt, Seiler, s más közismert német rajzoló exlibris füzeteiből került ki; de van olyan is, a melyik szemérmetlenül le van (a lehető legdurvábban) másolva s alatta ott áll a honi »művész« neve. A türhetőbbek közül némelyik legalább szorgalmas munka benyomását kelti; akad olyan, a melyiken meglátszik, hogy készítője igyekezett jót adni; de egy sincs, a melyiken a szem örömmel pihenne meg, a melyik ne lenne köznapi, a melyik mondana valamit, s többet tanusítana annál, hogy készítője járatos volt a rajztoll kezelésében.

A régiekkel szemben még hátrányban is vannak ezek az új termékek. Azok legalább (kevés kivétellel) rézbe vannak metszve s durvaságaikat, köznapias voltukat enyhíti az előkelő sokszorosító modor. A jelenkoriak — nagyon kis kivétellel — a leggyarlóbb módon vannak reprodukálva: nagy méretű rajzoknak kisebbitett horganymaratásai. Ügyes, dolgát értő művész tud olyan rajzot készíteni, a mely még a horganymaratásról nyomva is fametszet hatását kelti. Ilyen azonban alig akadt a kiállításon szereplők közt. Volt ellenben olyan, akinek rajza még akkor is gyarló czinkografia benyomását keltette, amikor azt Morelli tanár metszette fadúcra nyomtatták.

Sokat, igen sokat kell rajzolóinknak, de a megrendelőknek is tanulni, hogy e téren jót alkothassanak. Először is nem lehet eléggé figyelmükbe vésni azt, hogy a könyvtárjegy merőben más valami, mint a könyvbe illesztett illusztráció. Önálló lap, a melynek valamely eszmét vagy ábrázolást befejezett alakban, magyarázatra nem szoruló módon kell kifejezni. Meg kell tanulniok, hogy ismét azért, mert az exlibris önálló műlap, nem szabad azt másként, mint művészi módon sokszorosítani, tehát fa vagy rézmetszés útján. Arra is gondolniok kell, hogy az exlibrisnek első

sorban a tulajdon megjelölésére kell szolgálni; nem szabad tehát valamely a könyvvel s a tulajdonossal semmi összefüggésben nem álló képecskét könyvtárjegynek elkeresztelni, csupán azért, mert véletlenül valakinek a neve is rajta áll a szokásos »*Ex libris*« kíséretében.

Nem hagyhatjuk szó nélkül jelenkori könyvtárjegyeink nyelvét sem. Hogy a század első feléből való könyvveljzöink közt kevés a magyar és sok a latin s hogy főuraink exlibrisei közt van francia, német, angol s csak magyar van igen kevés, az mind nem ok arra a zagyva nyelvkeveredésre, a melylyel a jelenkoriakon találkozunk. A legtöbb megtartja a régi latin jelzést »*ex libris*«. De hogyan illik ez korunkhoz, hogyan a csupa nem latin nyelvű könyvhöz, a szecessziós rajzhoz, a magyaros keresztnevekhez? És minő szép aztán, mikor a latinhoz nem is konyító megrendelő s a szint' ezen bajban szenvedő művész oda írják a lapocskára: *Ex libris* (például:) *Kovács János*, vagy *Ex libris Johannes* (igy! alanyesetben) *Kovács*, esetleg, s erre is van példa: *Ex libris Kovács János könyveiből*.

Járatlan művészeinknek óhajtottak kezére jární a kiállítás rendezői, a mikor a magyar könyvtárjegyek mellett tekintélyes számú külföldit is közszemlére tettek ki. Nyílt kérdés azonban, elérték-e a kitüzött czélt s hasznos szolgálatot tettek-e, amikor a külföldiek sorozatából kizárták a régi exlibriseket és nem használták fel csak az angolokat s (kisebb számban) a németeket.

A laikusra nézve rendkívül tanulságos lett volna egy olyan sorozat, amely az exlibris keletkezését s négy századon át való fejlődését mutatta volna be, annál is inkább, mert hiszen a magyar részben a XV. század egyátalán nem, a XVI. és XVII-ik pedig rendkívül kevés darabbal volt képviselve. Látni, mint jutottak az első durva fametszetektől fél század alatt Dürer remekeihez, hogy használták fel a könyvtárjegyeknél a sokszorosítások minden fajtát, mint változott korszakok s országok szerint az ízlés, miként lépett a latin feliratok helyére mindenütt a nemzeti nyelvü, stb. igen érdekes lett volna. De még érdekesebb, még tanulságosabb lett volna a művészekre nézve meglátni Dürer s Kranach korának eredetijeit, azokat az eredetieket, a melyek mintául szolgálnak, technikát s modort szolgáltatnak éppen a német s az angol exlibris rajzolóknak, kiknek műlapjait a kiállítás tartalmazta.

Mert mit is csinálnak tulajdonkép az exlibris rajzoló és kül-

földi modern művészek? Másolják, vagy a korhoz idomítják a reneszánsz nagy fametszőinek munkáit. Igyekeznek tollal visszaadni azt, a mit azok a fából véstek ki s a fadúczról nyomtak le. Rajzaik megtévesztésre vannak szánva, fametszetnek akarnak látszani. Utánozzák a *chiaroscurot*, a serétnyomást, az ércmetszetet (Metallschnitt), az ügyesebbek néha csalódásig hűen. S tudva azt, még sem az eredetieket mutatjuk nekik, nem Dürerhez, Virgil Solishoz küldjük őket tanulni, hanem a nagy mesterek jelenkori utánczóihoz.

Maga a kiállítás mutatta meg, minő szomorú eredménye van a külföldi modernnek követésének. Még jobban bele akarjuk vinni a rajzolókat a kátyuba? Még inkább eltérítjük az igazi forrástól? Félős, hogy az eredmény cseppet sem lesz kielégítő.

A tiszta izlésű emberre a külföldi sorozat sem tett egészen jó benyomást. Egy-két szép darabot lehetett látni a németek és az angolok közt; az előbbieket nagy része ezeken felül is tisztességesen megrajzolt dolog volt, ellenben az utóbbiak közt igen nagy számmal láttunk elnagyolt vagy erősen affektált lapokat. A gyűjtemény egészben véve igen vegyesnek látszott. Mintha nem a létezők javát válogatták volna össze, hanem a véletlenül összerakultakat adták előnkbe. Ha még egyszer exlibris-kiállítást rendez az Iparművészeti Múzeum (s reméljük, hogy első ilyenmű vállalkozása nem volt az utolsó is), úgy kevesebbet, de gondosabban megválogatott lapokat kérünk a jelenkori csoportban.

Az exlibriseken kívül egy szekrényben a sokszorosító művészetek három főfajának eredeti szerszámokban való bemutatásával kedveskedett a rendezőség a közönségnek. A fametszéshez szükséges műszereket, egy dűczot, stb. Morelli Gusztáv tanár, a rézmetsző tüket Doby Jenő tanár, a könyvmás eszközeit a Riegler-czég állította ki.

A kiállításról két diszes külsejű katalógus adott számot. Az elsőt, a törzskiállításról *Czakó Elemér*, az Iparművészeti Múzeum könyvtárnoka készítette. A 117 oldalas, szépen nyomott kötet (a Franklin-Társulat nyomása) a szükséges előszón, a bemutató sorokon kívül közel 800 könyvtárjegyről számol el. Több hasonmás díszíti, a régebbieket már a Magyar Könyvszemle 1895-iki folyamából ismerik olvasóink, az újabbak pedig részben a Magyar Iparművészetben jelentek meg. A kötet maradandó

becsesel bír, csak azt sajnáljuk a használhatóság érdekében, hogy nincs névmutatóval ellátva.

Az esztergomi rész katalógusa szintén terjedelmes füzet.¹ Háromszáz ötven könyvtárjegyet ír le meglehetősen kimerítő módon. Hibája, hogy benne a külföldi exlibrisek teljesen össze vannak keverve a magyarokkal; s az össze nem illő és csupán az abc rendjébe szedett darabok közt nehéz eligazodni. Aránylag kevés hazai lapról van benne említés, jóval több az idegen. s ez utóbbiak közt — sajnos — nincsenek nagy számmal az érde-
mesebbek. Értékét nagyban emelik a hozzá csatolt műmelléletek; az első színes, Mátyás király czímerét ábrázolja egy az esztergomi könyvtárban levő ösnyomtatványról; a többi esztergomi kanonokok könyvtárjegyeinek megmaradt rézdúczaírói van nyomva.

Az exlibris kiállítás azok közé a tárlatok közé tartozott, melyeknek hatását és eredményét rögtönösen nem lehet meglátni, de a melyek annál messzebbre terjedő s mélyebbre ható benyomást keltenek. Évek mulva, ha majd az exlibris-ügy haladásáról egy újabb kiállítás révén alkalmunk lesz meggyőződni, fogjuk csak látni, minő haszna volt ennek a szerény keretben mozgó kiállításnak. Azok, a kiknek néhány élvezetes órát szerzett, s a kik okultak belőle, felhasználták anyagát, hálásak lehetnek a rendezőknek, első sorban Radisich Jenőnek, az Iparművészeti Múzeum igazgatójának, a kié a kezdeményezés érdeme, azután a tevékeny Czákó Elemérnek, ki a rendezés és a katalogizálás fáradságos munkáját vállalta magára, végül pedig Némethy Lajos esztergom-vizivárosi plébánosnak, az eszterg. főegyházmegyei könyvtár őrének, a ki az őrzése alatt álló nagy könyvtár ide vágó anyagát gyűjtötte össze igen nagy fáradsággal.

¹ Címe: Index signorum »ex-libris« ditorum bibliothecae ecclesiae metropolitanae Strigoniensis. Az esztergomi főegyházmegyei könyvtár »ex-libris« könyvjegyeinek lajstroma. Esztergom, 1903., 8-r., 56 old. és 13 műmelléklet. Megjegyzendő, hogy a benne felsorolt lapok nagy része nem volt a kiállításon közszemlére téve.